

2460:1, 2478:1

DALARNA

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Venjan

27/1 1930

Strand, Gunnar, 1930

2460:1

Svar på ULMA:s frågelista 19 Nödbröd

31 bl.4:o

1 " " teckn.

2478:1

Tillägg

2 " "

2460:1, 2478:1

L.L.

Exc. av S.Björklund

Ord ur Venjans bygdemål uppteckna Dalarna.
de av Gunnar Strand Venjan.

Nödbröd och nödfoder. G. Strand.

Swårår har man benämmt år då 27/1 1930.
grödan av en eller annan an-
ledning slagit fel exempelvis
när det varit kall sommar eller
när det varit regnigt eller tor-
ka. Je håd vår har man kallat
en sen och kall vår då det
dröjt särskilt länge innan
man fått släppa ut kreatu-
ren eller fått börja med sården
sårindjä. Jatt hät år har
man kunnat kalla ett år
då det varit särskilt kall som-
mar och stäng vinter. En
tor sommar har man kal-

Landsm. Upps. 2460:1

G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Fgl. 19

lat tårksåmmår och en råg-
 nig sommar kallade man för
rångusåmmår. En vinter med
 mycken snö kallades snjowit-
tår och en vinter då det var
 litet eller ingen snö fick hetta
bärwittår. Wur a aft jult
gått år i år sade man när
 man fått en god skörd väl
 inbärgad. Av gammalt har
 man nog fått blanda ut säden
 vare sig det varit gott eller
 svårt år då man här aldrig
 odlat så mycket brödsäd att
 man kunnat klara sig fastän
 det blivit en god skörd, sär-
 till har man måst spara
 till kommande svåra år utav

} Bodbi:
 } Sommar
 } m.

Landsm. Upps. 2460:1
 G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Frgl. 19

det som blivit på ett gott år.

Här har dock aldrig förekommit något gemensamt magasin var man sparar säd från godår till svågar utan var och en har efter bästa förmåga själv fått spara till kommande svåra år i annat fall har man fått svälta.

Man har icke haft något särskilt ord för att beteckna brist på spannmål. Däremot när man varit utan mjöl har man sagt wur e mjöllos. När man var utan bröd sade man wur e brölos.

Au få jästa senbrö i brölosen, sade man vid de tillfällen då

→ Ordb.
lös a.

Landsm. Upps. 2460:1
G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Frgl. 19

→ Ordb.
brödn.

man i brist på bärnjäl måste
baka bröd av rent mjöl för att
inte svälta ihjäl te frals lejvå,
till dess man hunnit ut och
hä någon bär och tillreda. Te
frals lejvå är översatt att fräsa
livet.

Appl.
liv n.

Brödbrod av vad slag som helst
eller bröd som bakats av mjöl som
tillsatts med något utdrygnings-
medel kallades blandbrö i
motsats till det som bakats av
rent spannmjöl som man kal-
lade renbrö. Mjöl som var malt
av såd uppblandad med något
utdrygningsmedel exempelvis kaka
eller rågar kallades blandmjöl.
Här har man som utdrygnings-

Appl.
bröd n.

Landsm. Upps. 2460:1
G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

medel eller som ersättningsme-
del för mjöl använt, rågar
rugae, hackad kalin hacka kalin,
bark bark, drank dränk, mäsk
mask, potatis pärör, rovor rovor,
rovkål rovkål. Dessutom har man
försäkt med näckrosrötter och
islandslav, ledärkaköröttar å
skräckmansår men detta tycks
inte ha slagit väl ut för man
övergav dessa ämnen på en
gång. Man har även kalstrak och
ätit swajnröttar ett åkerogräs
med grova seftiga röttar, något
svenskt namn vet jag inte. De sovan
uppräknade ämnena använ-
des även de år då man fick
en god skörd. Potatis användes

Godle:
rot f.

Landsm. Upps. 2460:1
G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Frgl. 19

Godle:
svin-rötter

än i dag som utdygningsmedel
 när man bakar turnbröd lamm-
bröd. På 1840-1850 talet åt man här
 barkbröd och i enstaka fall
 har barkbröd förekommit än-
 da till 1860. Omkring 1877 åt
 man bröd bakat av mäske här
 för sista gången. Halmmjöl an-
 vändes till bredmjöl ända tills
 på 1880 talet. → Jordbr.
skarov n.

När man var utan mjöl men
 hade säd som det var omöj-
 ligt att få malen så sade
 man att man var i malskar-
vå, vid dessa tillfällen fick
 man baka av mäske eller dränk
 by dricka och brännvin skulle
 man ha fastän man måste

obs
 Landsm. Upps. 2460:1
 G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

vara utan bröd.

När man var utan foder så sa-
de man att man var foderlös
foderlös. Man har inte haft nå-
gon särskild benämning på
nödfoder eller jälpfoder. Nödfö-
der har sällan förekommit
här, utan man har måst an-
skaffa jälpfoder så att man
klarat sig fram över vintern.
Nödfoder har endast förekom-
mit då exempelvis våren bli-
vit så sen att man inte
i vanlig tid fått släppa ut
kreaturen. Om jälpfoder som
man samlat i skogen såde
man, ä e blakt så wur a fang-
ta i skojern, det är sådant

Landsm. Upps. 2460:1
G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Frgl. 19

Q. 10. 1
fångta

som vi samlat i skogen. Det var många som födde en ko och några småkräk endast med fjäder som samlades i skogsmarken.

Är så små benrangäl, hon är som ett benrangäl, sade man om en utsvulst ko. Därr är så ajtsvalta så därr härkant go, den är så utsvultna så att den inte orkar gå sade man om korna på våren när man släppte ut dem.

Följande ämnen ha här använts varje år för att utdryga kreatursfodret, lov lov, mossa musån, lav låvån, ungtull vär. Såsom mera nödfoder använ-

des, ene jenrajs, ljung grån,
hästgödsel hastdindja, björkris
björkrajs och i så fall limnärajs vis
från hängbjörkar (*Betula pendula*),
sjögräs, som flöt i land på våren
och som kallades sjurak.

Det har varit vanligt att man
alla år skulle ta tio stackar
mossa för varje ko som man
tänkte ha kvar över vintern.
Desutom har det varit bestämt
hur många köhälsor man
skulle ha för varje ko samt
hur många lökärvar man
borde binda för varje småkräk
småläkrak.

II Som födoämne för människor
har här endast följande

Ordbe:
lem-(lim-?)
ris

Ordbe:
sjö-rak

Landsm. Upps. 2460:1
G. Strand. 1930 DAL.

Fagl. 19

Ordbe:
kräk

fallbark fallbark. Bark har sällan
förekommit som födoämne för
kreatur.

För andra ändamål tog man
bark till taktäckning, för täck-
ning av vinterhässjor, för till-
verkning av skor, för tillverkning
av nållflöten, netkåpar och för
användning vid tjårbränning. Ordli:
kape m.

För taktäckning tog man dels gran-
bark gråbark och dels björknäver
nävar, det senare användes i
större utsträckning som tak-
täckningsmaterial. För täckning
av vinterhässjor tog man en-
dast granbark. För tillverkning
av skor tog man endast björk-
näver. Till nållflöten användes

både tallbark och björknäver. Vid
tjärbränning användes både gran-
bark och björknäver.

Man hade inga särskilda uttryck
för att ta bark från olika träslag
utan det gick under benämning-
en te töp näver eller bark.

Ordb.: löpa
sv. v.

Man tog barken vid savningstiden
eller så lördj ä töp, så länge
det töpte. Saven kallades för saven.

Ordb.:
sava v.

Trajuä savär träna, svarar sode
man när träden savade, man kunn-
de även säga barkjen töp bar-
ken löpar. Man hade inget särskilt
sätt att prova om träden töpte.

Arbetet att skilja barken från
stammen kallades te töp bar-
tjen eller om det var fråga om

Ordb.:
löpa st. v.

björknäver, se löj nävar.

Den skrovliga ytterbarken på tall
kallas katbark och innerbarken
saven eller savbark. Ytterbarken
på björk kallas näver och inner-
barken barkjen. Något ord som
barktäckt har inte förekommit
här. Ä se te wa i barkskog sade
man när man var i skogen
och tog bark.

Vid Åsens jäbodar finnes en plats
som kallas skarwälsn, varav
denna benämning kommit min-
nes ingen.

III Slät och ljus furubark kallades
gladbark. Mörk och skrovlig bark
kallades katbark. Ytterbarken på
furu kallades för glas. Innerbar-
bark, glas n.

Ordb. i
skog m.

ken kallades savbark. Ordet furu
furū användes här endast om
trädet. Allt taga furubark kallades
te ta bartjan.

Det var väl vanligt att flera gran-
nar följdes åt till skogen för att
taga bark. Här hade man inget
särskilt skogsområde där man
brukade taga bark utan man
tog där det var den tjäntligas-
te skogen. Här har icke före-
kommit att någon behövt kö-
pa bark. Barken togs omkring
midsommartiden. Här fin-
nes inga minnen av huru
mycket barkmjöl man kunde
utvinna ur ett träd, icke
heller huru många träd

man behöfde fälla för ett hus-
hålls behov.

Vid barktäkten ansågos kvisterna
och omkring 7 tumms grova träd de
mäst lämpliga. Dessa tallar kal-
lades gläddtallar. Man provbar-

kade träden innan de fälldes. ^{Ordb.: gläd-tall}

Detta kunde ske genom att
man med yxa hög loss
je flog en sticka från trädet. ^{Ordb.: flöga f.}

Fällningen skedde med yxa, man
tog omkring meterhöga stubbar
och dessa användes att lägga
upp trädet på medan barken
avfläddes. Uppristningen av
barken skedde med yxa och
vid avfläandet användes ett
redskap gjort av en kvist

eller dylikt som man kallade
barkskutü. Huru arbetet var för
delat minnes man icke. Man
använde endast den omvända
barkskutü vid afläendet den-
na var alltid gjord av trä
och något böjd varför den
bäst gjordes av en kvist som
i sig själv var böjd. De afläd-
da barkstyckena togos omkring
en meter långa. Dessa styck-
ken kallades barkskavör om det
var flera, barkskavö om det var
en och dorran barkskavö om
en beständ.

Man sullade ihop barkstyckena
med den ena sulken uti den
andra. Man ~~bredde~~ ut bark-

Ordb.:
Skotta f.

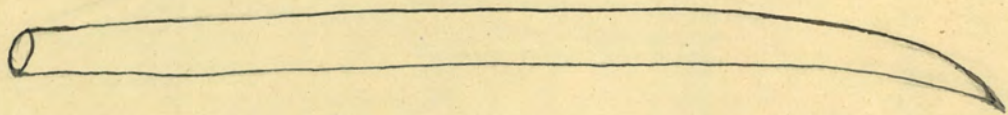
Ordb.:
Skava f.

Landsm. Upps. 2460:1
G.Strand.1930. VENJAN

DAL.

Frgl. 19

Je barkskutö omkring en meter
lång.

styckena på marken så fort de bli-
vit avfladda för att torikas nå-
got och tältare att frustas hem
på kvällen. De avbarkade stam-
marna kallades barklöpar, bark-
löpsläggor eller barklöpsklubbär.
De avbarkade stammarna använ-
des till byggnadswirke för lador
och härbren. Men i de flesta fall
fick nog stammarna ligga kvar
på marken och ruttna opp.
När man tog granbark var det
vanligt att skäden fingo stå
kvar på rot och torika och se-
dan rullas ner på marken
och ruttna opp. Även björknä-
ver tog man från stammar-
na medan dessa stodo på

Ordb.
bark-löp
m. i
läga f. i
klubb m.

Landsm. Upps. 2460:1
G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Frgl. 19

rot. Det kunde förkomma att man fick töpa näver utav en tjök två gånger med några års mellanrum. Såsom som man töpte andra gången var skrävlig och tjockare än den som togs första gången, denna näver användes till takäckring.

Ordbe-
skala
v.

Inner- och ytterbark skilles åt först sedan man kom hem med barken. Arbetet med att skilja barken åt kallades te skåla att skåla barken. Vilka redskap man därvid använt minns man icke. Man skilde alltid på inner- och ytterbark innan barken vidare tillreddes. Det före-

kou aldrig att man först skar-
de av ytterbarken och sedan flåd-
de av innerbarken. Inga minnen
finnas om huru man brukat
sig åt då man vintertid anäs-
te skaffa bark till brödföda.

Barken joulades omedelbart hem
för att vidare tillredas. Man bar
eller klövjade barken hem till
fäbodavallen där den för det anes-
sa tillreddes.

Huru det tillgick att skilja inner-
och ytterbark åt minnes man
icke. Barkskivorna lades i vatten
för att urlakas irlåpås innan
de torkades. Barken torkades i
torkstugan.

Man använde icke bark till krea-

tursföda och förekom det någon gång så gav man den åt djuren såsom den var. Det förekom icke att man beredde icke rävlat bark till människoföda.

IV Den bark, som var avsedd att förmalas till mjöl, tröskades sedan den blivit riktigt torr. Man lade ut den på loggbovet och tröskade med en vanlig slaga på samma vis som då man tröskade säd. Man risslade barken för att få den så små så att den kunde rinna ner i trigla hålet i den övre kvarstenen. Barken kallades mjöl först sedan den blivit mald. Detta mjöl kallades

barkmjöl till skillnad från an-
nat mjöl. Detta användes nu
till föda såsom det var.

Det förekom att man på som-
maren när man blev utsatt
bröd plockade rågat och mat-
te tillsammans med bar-
ken för att av mjölet baka bröd.

Om barken användes till föda på
annat sätt än såsom bröd därav
finnes inget minne.

V Barkbröd kallades barkbrö eller
barkskärpor. Den första betäm-
ningen om mera tunna - den
senare om tjockare och mindre
kakor. Nu gammalt har bröd
av enbart bark förekommit, på
senare tider har man blandat

Landsm. Upps. 2460:1

G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Fgl. 19

Opdb.
Skorpa
f

ut bakkmjölet med råg- eller havremjöl. Man gräddade bakkbrödet inne i bakugnen. Det blev aldrig så mycket bröd så att det blev något att fövara utan det blev uppatet så fort det blev bakat.

VII Man beredde bröd av mjöl av korskad men ej risslad och kastad säd. Man hackade även kaln och blandade ut säden med innan denna maldes till mjöl, detta mjöl kallades kalnmjöl. Man bakade även bröd av mäldärn det som stannade närmast vid kstringen och bestod av stösäd och ogräsfö. Man siktade ~~sådet~~ såddet endast ur sanden in-

Ordb.;
mälde

Landsm. Upps. 2460:1
G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Frgl. 19

Ordb.;
sälla v.

man man malde detta.

Rovan rovör, kåtrötter röttas po-
tatis pärör och ^{blust} rookät rookät |
användes som utdrygningsme-
del och degenad vid kumm-
brödsbak. Potatis användes ännu.
Man kokade de ovannämnda
delarna först och sedan mal-
des de på en potatiskvavn je
pärörkvavn av trä varefter mjöl
inknådades tills degen blev la-
gonv hård, man tillsatte då
sällan vatten.

I landslav har man här försökt
att baka bröd utav men det
stog inte väl ut varför detta
övergavs. Det var någon som
var hit och lärde folket att

Gyllri
käl m.

bereda denna. På samma vis har
det varit med näckrosröttår le-
därkaköröttår.

Några andra växter har inte bli-
vit använda som utdrygnings-
medel för mjöl.

Man bakade däremot bröd utav
mäsk och dränk. Dessa brödsor-
ter kallades mäskbrö och
dränkbrö. Dessa bröd bakades på
fjöt ~~en~~ en stor brödsprade och in-
lades med denna i ugnen.
Här har aldrig förekommit att
man använt hästgödsel och
sågspår som utdrygningsmedel
i bröd, som förtäts av männi-
sker.

Brödet
bröd

Landsm. Upps. 2460:1
G. Strand. 1930. VENJAN

DAL.

Frgl. 19

Brödet
brödf.

ringar av baknijöl såsom min-
nes man ingenting.

Man minnes dock att man kokat
rovsod utav rovor och rookål.

Ordb.
Rov-söd

Gröt kokade man utav kattnijöl.

Av fiskspad kokades fiskesod
man avredde spadet vari man

Ordb.
fisk-
söd

kokat fisk med nijöl vilket
sedan äts som soppa. Det var

Ordb.
farm

även vanligt att man tog reda
på farmarna efter stora gäd-

bor och kokade dessa tillsam-
mans med fisken dessa anså-

gos av mängen som en stor
läckhet. Av störnings- och

sillake kokade man störnings-
gröt och sildgröt dessa ätos

Ordb.
gröt m.

till bröd. Av laken vari surfisk

Landsm. Upps. 2460:1
G.Strand.1930.VENJAN

DAL.

Fgl. 19

legat kokades särfiskgröt den-
na äts även till bröd. Man åt
då på så vis att man an-
vände brödbitar i stället för sked,
men tog då för varje gång bröd-
biten in i munnen varefter
man fick ta en ny brödbit.

VIII Hjöl av bark användes aldrig som
föda åt kreaturen. Inte heller
förekom det att man använde
någon annan sorts bark till föda
åt kreaturen.

IX Det var och är vanligt att man
åt getter och får (smälän) ger
ballis bår och få de då äta
både riset och barken. Detta
förekom dock aldrig åt korva.
Man kokade lag på risis jensejs.

Denna gavs åt kalvorna samt i
sörpan åt korva. Denma lag kal- } Bodbr.
lades jenlag. } on-lag

På våren tog man björkis limå-
rejs och gav åt korva. Limå-
rejs är ris från limåbjörk
masurbjörk eller hängbjörk (*Betu-*
la pendula). Här har icke förekom-
mit att man samlat visset
löv till föder åt kreaturen.

Mossan samlades med en
jämntinnherre jämpinnräfsa.
Mossan lades ihop i musåstak-
kär vilka köides hem på vin-
tern. Mossan gavs såsom den var
åt djuren. Det förekommer än
i dag att man samlat mos-
sa åt korva. Mossan anses

som ett utmärkt fodermiddel syn-
nerligen välgörande för korna
på vintern när annat saft-
foder saknas.

Lav insamlades dels på somm-
ren och dels på vintern. Man
skogg ner lavgranar lävägrä- Goddbe
ner i skogen, bröto av kvis- lav-gran
arna, vilka sedan hemfördes och
gavs sådana de voro åt getter
och får. Här har aldrig förekom-
mit att man stäppt ut getter-
na och fällt lavgranar åt
dem.

Ljung användes mera såsom
nödfoder på våren då det dröj-
de för länge innan man kun-
de stäppa ut korna på bete.

Man skar utav djungen grän med
 en kniv. Den hackades sedan och
 gavs åt både hästar och kor
 såsom särpa blötfoder. Det före-
 kom ofta att man under så-
 ringen fick gå till skogen
 med hästen och vara borta
 över natten för att han skul-
 le få äta sig mätt av djung.
 Det förekom även att man kunn-
 de få gå en mil och bära
 hem en köbörda för att kunn-
 na göra ifrån sig sådden.

Hästgödsel användes som föda
 åt korna, denna gavs då i söpan
 Dessutom samlade man på vänn
 ilandlutet sjögräs sjurak och
 använde detta till foder åt

Ordb.
Söpa f.

Ordb.
 sjö-rak

skapelsen. Det har även förkommit att man måste taga kalmen ur sängarna och ge den åt komma för att dessa skulle kunna hålla tiot till dess de kunde utsläppas på bete.

X. Min morfar som är född 1836 har berättat för mig att när han var liten gosse icke fält äta sig mätt utav bakkbröd. Hans största önskan hade varit att få äta så mycket bakkbröd som han orkade. Han var föröfrigt tvilling och han och hans lika gamla bror blevo uppfödda med vattvälling. Denna lades in i en kassa som de sedan fingo suga på. Han har berättat

tit att när han var i Jäbodama
och blivit ensam inne i stu-
gan passat på och stulit sig en
barkskorpa. Denne gubbe lever än
år 1930, hans tvillingbror dog för
ett par år sedan.

Omkring år 1850 höll dessa båda
bröder på i flera dagar för att
ta opp ~~full~~ en kalvstavö full
med potatis. Je kalvstavö rynda
omkring 5 liter. Dessa potatisar som
voro ungefär så stora som blå-
bär måste sparas till sättpotatis
till påföljande vår.

På 1867 köpte min morfar en fjering
en åttontals tunn råg, denna
läste han in för att mor-
mor inte skulle få äta opp

det medan han var till Hälsing-
land på skogsarbete. Hon fick den
vintern livnära sig och sin ny-
födda dotter bäst hon kunde, hon
gick till fots till Hälsingland
där hon gick omkring i gårdar-
na och spann för maten.

2478:1 Tillägg till svar på frågelistan Dalarna

Nr 19 om nödbröd.

Venjans 21/11

G. Strand, 1930

Ordet smälåkrak är rätt, men säger man även smälåkräk detta begagnas dock mera i flertal. Man säger till exempel, hur a några smälåkräk le slakt vi har några smådjur att slakta. Hur ska ta a slakt äden smälåkrak vi skall ta och slakta det där färet eller geten. Det första sades när man hade flera djur att slakta och det senare när man hade endast ett djur att slakta.

Smälåkrän blir flertal i obestämd form. Det är således

Ordle:
kräk

lika rätt att säga småläkrak
som småläkräk.

Deqspad är ett gammalt Ven-
jansord. Det betyder det vata
som man rör till deg utav.

Ordb.
deg-spad

Allt bakbröd tillrethts av rent
baktermjöl är rätt så antagligt
därför att det bakats som små
ljocka bullar bakskärpor des-
sa blevo torra under grädd-
ningen, allt få detta bekiäp-
kat är omöjligt då min mor-
far, som åtit detta bröd, för-
lorat minnst varför det är
omöjligt att utfråga honom.